САМОДОПОМОГА В АГРЕСИВНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Загоруй Л.М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.
https://orcid.org/0000-0002-7374-4137
Загоруй І.С.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри господарського права
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.
https://orcid.org/0000-0002-7043-1645

Анотація: Наявність агресивного інформаційного середовища є частиною нашого буття, а від початку широкомасштабної війни, розв'язаної росією проти України, ситуація загострилась. Ці та інші виклики актуалізують питання самодопомоги для споживачів медіапродукта, яка на думку авторів, може складатися з таких частин як розвиток самоаналізу й критичного мислення, опанування освітніх програм щодо медіа-грамотності, наявності доступу до об'єктивної та достовірної інформації, отриманої з різних джерел медіа, довіри до якісних медіа.

Ключові слова: стратегія, самодопомога, права людини, агресивне інформаційне середовище, критичне мислення.

Сучасне суспільство піддається постійному, системному впливу великого обсягу різноманітної інформації з різних джерел, включаючи соціальні мережі (наприклад, соціальна платформа, онлайн-платформа, Facebook, Instagram, Linkedln, Reddit, Twitter, YouTube), аудіовізуальні медіа, онлайн-медіа тощо. Це сприяє перенасиченню інформацією:

- текстові фрагменти у вигляді аналітичних коментарів (не завжди якісні, об'єктивні, в багатьох випадках з вираженим або прихованим політичним підґрунтям);
- пропагандистські сюжети, ролики, звернення тощо, які можуть бути перенасичені емоційними елементами, здатними впливати на свідомість та психічний стан людини;
- подача інформації з ненадійних джерел, відповідно інформація постійно змінюється, простежуються протиріччя, сумнівність (явна або завуальована), маніпуляції та фейкові

новини;

- пропаганда, спрямована на соціальні групи, спільноти, суспільство, яка впливає на свідомість;

- новинні дискурси, медійна комерційна реклама та багато іншого.

Цілком обґрунтовано можна стверджувати, що є підстави для виникнення деструктивного та/або агресивного середовища, яке впливає на емоційний стан та психічне здоров'я, сприяє розвитку стресів, депресії, втрати віри в справедливість у споживачів такого медіапродукта.

Вважаємо, що зазначені процеси породжують декілька питань для реагування та обговорення. По-перше, кожен має право на достовірну інформацію з урахуванням конституційних гарантій, тобто гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження поглядів і переконань – стаття 34 Конституції України, а основні принципи інформаційних правовідносин визначені у статті 2 Закону України «Про інформацію» [1]. По-друге, необмежений простір розповсюдження інформації у цифровому середовищі ускладнює контроль за дотриманням законодавства про інформацію. Інтернет безмежний, а ресурси Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, яка здійснює державне регулювання, нагляд і контроль у сфері медіа – ні. Тому, актуалізується питання відповідальності суб'єктів медіа за зловживання правом на інформацію та притягнення винних до дисциплінарної, цивільно-правової, адміністративної та кримінальної відповідальності.

Поширення недостовірної, агресивної інформації, яка є потенційним джерелом шкоди, може порушувати права фізичних, юридичних осіб та інтереси держави, свідчить про можливість введення громадськості в оману, створює загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності України тощо. У зв'язку з цим актуалізуються складні питання щодо захисту безпеки країни, честі, гідності, ділової репутації та персональних даних індивіда. Відсутність ефективної національної системи захисту персональних даних, належного механізму притягнення до відповідальності та вимоги ЄС до України на шляху до європейської інтеграції стали підставою для оновлення медійного законодавства та Закону України «Про захист персональних даних» у жовтні 2022 року [3], який містить розширені положення, що спрямовані на удосконалення правової бази для захисту даних.

Інформація як важіль політичного впливу на правосвідомість людини, перетворюється на потужний інструмент маніпулювання зі сторони країни-агресора (рф), яка вже більше десяти років веде проти України військову та агресивну інформаційну війну. Як вижити людині в таких умовах та залишитись зі здоровою психікою? І це запитання не риторичне.

Отож, по-третє, виникає потреба у самодопомозі споживачів медіапродукта в агресивному інформаційному середовищі, що є предметом дослідження правників, психологів, журналістів та інших зацікавлених осіб.

Терміни «агресивне інформаційне середовище», «агресивне медіасередовище» є поширеними, особливо з початку широкомасштабної війни в Україні, а діяльність журналістів, політтехнологів, політичних діячів перенасичена агресивною термінологією - «інформаційна атака», «інформаційні загрози, ризики» і т.п. та словами - «страх», «паніка», «тривога», «катастрофа», «трагедія», «теракти», «знищення», «руйнування» тощо, які здатні активізувати негативні емоційні реакції.

Потребує уточнення питання щодо розпізнавання агресивного інформаційного середовища. Науковці виокремлюють певні ознаки агресивності, як-то: 1) множинність смислів, поєднання і взаємодія різних дискурсів в одному комунікаційному просторі і т. ін.); 2) ненадійність інформації; 3) віртуальної формат; 4) надмірна афективність (емоціо-, тривого- і стресогенність); 4) висока маніпуляційна здатність [2]. Такий підхід прийнятний, оскільки допомагає зрозуміти суть інформаційної агресивності та на підставі цього сформувати, удосконалювати складові самодопомоги, яка має бути спрямована на збереження психічного здоров'я, здатність аналізувати інформацію та відновлення відчуття емоційного благополуччя. В широкому розумінні проблематики доречно говорити про стратегію самодопомоги. Словник української мови надає таке тлумачення слова «стратегія» - спосіб дій, лінія поведінки кого-

небудь [4]. На нашу думку, питання щодо стратегії можна формувати, розвивати в декількох напрямках, на рівні конкретної людини, на національному рівні з урахуванням міжнародної практики, тобто це має бути комплексний, системний підхід.

Словник української мови тлумачить слово «самодопомога» як перша допомога, яку потерпілий надає собі [4]. Отже, потрібно акцентувати увагу на певних способах дій (поведінці), які особа може вчиняти для самозахисту від агресивного інформаційного середовища, а такий захист має підкріплюватися правовими механізмами.

На підставі аналізу зазначеної теми та враховуючи певні напрацювання науковців, вважаємо, що самодопомога може складатися з декількох складових:

1. *Необхідності розвитку самоаналізу та критичного мислення* (тут і далі курсив авторів – Л.З., І.З.). В умовах поширення дезінформації, маніпуляцій, постправди важливо розвивати навички критичного мислення та аналізу інформації. Критичне мислення - це система суджень, яка дозволяє аналізувати інформацію таким чином, щоб на її підставі ухвалювати раціональні рішення [5]. В загальному форматі – це здатність відрізняти факти від суб'єктивних думок, правдиву інформацію від неправдивої та сприймати все об'єктивно, розуміти що завжди є альтернативні думки. Це можна роботи на підставі самоаналізу (рефлексивності), обґрунтованості, контрольованості, узагальнення, висновків, тобто це здатність думати неупереджено, раціонально, спираючись виключно на факти, перевірену інформацію. Ключове в цьому є те, що критичне мислення – це здатність думати. Таким чином, схильність і наявність критичного мислення – це навичка, відповідно її потрібно системно розвивати з дитинства, зі школи й підтримувати в дорослому житті.

Фахівці пропонують три інструмента для розвитку критичного мислення, зокрема: усе прочитане, почуте, побачене варто піддавати сумніву; пам'ятати, що ми бачимо світ через власне відображення, отже, потрібно вивчати когнітивні викривлення і не давати їм заманити себе у пастку; потрібно ставати на бік опонента та доводити чи правильна його точка зору [5]. Вважаємо такий висновок учених є обґрунтованим і вартим уваги.

Таким чином, за допомогою критичного мислення людина може точніше оцінювати інформацію, враховуючи кілька ключових аспектів – джерело інформації та його незалежність, достовірність і контекст інформації, об'єктивність.

2. *Долучатися до освітніх програм та врахування міжнародного досвіду*. Міжнародні та різні неприбуткові організації проводять освітні кампанії з метою підвищення критичного мислення та медійної грамотності. Так, Європейська Комісія фінансує проєкт «Медійна грамотність для всіх» (Media Literacy for All). В рамках проекту проводяться навчальні семінари, вебінари та інші заходи з підвищення медійної грамотності серед різних груп населення.

Програма «Громадське медійне виховання» (Citizen Media Literacy) реалізується ООН та спрямована на розвиток медійної грамотності серед молоді та дорослих в певних країнах. Вона включає створення навчальних матеріалів, тренінги для вчителів та родин, а також розробку інтерактивних онлайн-ресурсів.

Впровадження проєктів з розвитку медійної грамотності в різних країнах світу реалізується під патронатом ЮНЕСКО. Ще в 2017 році у медіа-просторі була розмішена інформація ЮНЕСКО про п'ять принципів медійної та інформаційної грамотності [6]. ОБСЄ здійснює програми з медійної грамотності та навчання журналістів, а також забезпечує підтримку організацій громадянського суспільства у сфері медіа.

Також діє проект Європейського Союзу з медійної грамотності (EU Media Literacy Project). Проект спільно реалізується країнами-членами Європейського Союзу та його партнерами для підвищення рівня медійної грамотності серед громадян.

Країни Групи семи (G7) ведуть спільні дії щодо розробки та реалізації стратегій боротьби з дезінформацією та маніпуляціями в мережі Інтернет. Цей перелік можна продовжувати у тому числі й на рівні окремих країн, наприклад, досвід Канадського центру цифрової та медійної грамотності, досвід медіаграмотності у Фінляндії і ін.

Ці приклади показують, як різні міжнародні організації співпрацюють з країнами та

міжнародними партнерами для розвитку стратегій самодопомоги в агресивному інформаційному середовищі. Спільна робота допомагає обмінюватися досвідом, ресурсами та кращими практиками для ефективної боротьби з дезінформацією, підтриманням та розвитком медіаграмотності.

Деякі з вищевказаних програм діють і в Україні. Однак, як приклад, доречно звернути увагу на те, що з 2022 року в Україні започатковано комплексну програму «Вивчай та розрізняй: інфомедійна грамотність», яка спрямована на розвиток та зміцнення навичок критичного мислення та інформаційної гігієни задля посилення стійкості до дезінформації, маніпуляцій та пропаганди [7]. Програма виконується Радою міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX) за підтримки Посольства США в Україні та Міністерства закордонних справ і міжнародного розвитку Великої Британії у партнерстві з Міністерством освіти і науки України, Міністерством культури та інформаційної політики України та Академією української преси.

Програма включає декілька проєктів – «Вивчай та розрізняй: посилення стійкості та протидія дезінформації під час війни» (2022-2023), «Вивчай та розрізняй: інфомедійна грамотність в світі. Посилення стійкості до дезінформацій та маніпуляцій» (2022-2025) [7]. В загальному форматі проєкти спрямовані на співпрацю з закладами загальної середньої освіти, вищої освіти, інститутами післядипломної педагогічної освіти, державними службовцями, внутрішньо переміщеними особами та іншою аудиторією. В ході реалізації цих проєктів було залучено понад 20,000 освітян, державних службовців, журналістів та лідерів громад, 1,558 шкіл, а також понад 84,000 учнів та учениць [7]. Позитивний досвід було поширено на інші країни.

Радою міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX) розроблено онлайн-курс з медіаграмотності VeryVerified (доступний трьома мовами – українською, англійською та російською), який розміщено на платформі онлайн-освіти EdEra та інших ресурсах. Курс надає практичні навички медійної та інформаційної грамотності. Окрім зазначеного є й інші проєкти.

В Україні створено українську громадську організацію – Інститут масової інформації (IMI) – журналістський аналітичний центр, діяльність якого, з-поміж іншого, націлена на посилення журналістського контролю (фактчекінгу). Перевірка інформації спрямована на виявлення невідповідності між реальними подіями та фактами. Згідно з українським виданням tyzhden.ua найавторитетнішими українськими фактчекінговими організаціями станом на 2020 рік були, наприклад, VoxUkraine, Антологія Брехні від VoxCheck, StopFake, Детектор медіа та інші [8].

3. *Наявність доступу до об'єктивної та достовірної інформації.* Це може бути забезпечено налагодженою роботою незалежних медійних органів або агентств, які надають об'єктивну та достовірну інформацію для громадян.

Окремою складовою самодопомоги від агресивного інформаційного середовища має бути, по-перше, захист журналістів від цензури та політичних переслідувань, але на основі відповідальності за інформацію, яку вони поширюють. По-друге, розробка технологій, методів для виявлення та ефективної боротьби з дезінформацією в цифровому просторі, посилення журналістського контролю, зокрема фактчекінгу.

Таким чином, зазначена тема є складною, потребує комплексного підходу зі сторони правників, психологів, працівників медіа, держави, недержавних організацій та міжнародного співтовариства. Мета – забезпечити доступ до об'єктивної інформації, підвищити медійну грамотність та захистити громадян від дезінформації та маніпуляцій, що сприяє самодопомозі споживачам медіапродукту в умовах агресивного інформаційного середовища.

Умови російсько-української війни вимагають оперативного реагування на дезінформаційні загрози та російськіу пропаганду, оскільки все це цілеспрямовано впливає на правосвідомість та є загрозою для національної безпеки України.

Список використаних джерел:

1. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text (дата звернення: 11.03.2024).
2. Петрунько О.В. Агресивне медіасередовище: якісний і змістовий дискурси. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/364/1/O_V_Petrynko_AMEQaS.pdf (дата звернення: 11.03.2024).
3. Про захист персональних даних: Закон України від 1 червня 2010 року № 2297-VI, поточна редакція від 27.10.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text (дата звернення: 11.03.2024).
4. Словник української мови та культури. URL: https://slovnyk.ua/ (дата звернення: 12.02.2024).
5. Гріньова А. Критичне мислення – поради з розвитку. URL: https://happymonday.ua/jak-rozvynuty-krytychne-myslennja (дата звернення: 12.03.2024).
6. MediaSapiens. ЮНЕСКО опублікувало п'ять принципів медійної та інформаційної грамотності. URL: https://ms.detector.media (дата звернення: 14.03.2024).
7. Програма «Вивчай та розрізняй: інфомедійна грамотність». Сайт Міністерство освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/ (дата звернення: 14.03.2024).
8. Про: фактчекінг. DBpedia. URL: https://dbpedia.org/page/Fact-checking (дата звернення: 14.03.2024).

Annotation. The presence of an aggressive information environment is part of our reality, and since the beginning of the large-scale war unleashed by russia against Ukraine, the situation has become more acute. These and other challenges highlight the issue of self-help for media consumers, which, according to the authors, may consist of such components as self-analysis and critical thinking development, mastering educational programs on media literacy, access to objective and reliable information obtained from various media sources, trust in quality media.

Keywords: strategy, self-help, human rights, aggressive information environment, critical thinking.